

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ТА ЇЇ РОЛЬ У ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізуються різні теоретико-методологічні підходи щодо визначення змісту поняття «громадська думка», які існують у сучасній зарубіжній та вітчизняній соціологічній літературі, та виокремлюється роль громадської думки як соціального феномену у демократизації суспільних відносин.

Ключові слова: громадська думка, політика, право, мораль, суспільні відносини, свідомість.

В статье автор анализирует теоретико-методологические подходы к определению содержания понятия «общественное мнение», которые существуют в зарубежной и отечественной социологической литературе. и определяет роль общественного мнения в демократизации общественных отношений.

Ключевые слова: общественное мнение, политика, право, мораль, общественные отношения, сознание.

In the article the author analyses various theoretical and methodological approaches towards definition of concept «public opinion» in the foreign and Ukrainian academic sources on the questions of sociology.

Key words: public opinion, policy, right, moral, public relations, consciousness.

Постановка проблеми. Процес демократизації політичної системи в Україні на сучасному етапі відбувається складно і суперечливо, що вимагає пошуку нових шляхів його оптимізації. Важливим у цьому плані є використання досвіду зарубіжних країн, де однією з фундаментальних основ побудови демократичних систем стала суверенна громадська думка. Саме остання відіграє головну роль у державному управлінні та прийнятті політичних рішень. За словами іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гасета, закон громадської думки – це закон всесвітнього тяжіння у царині політичної історії. Зростання її впливу на соціальні відносини пов'язане з демократизацією життя, підвищенням культурного та освітнього рівня населення, процесами глобалізації тощо.

Отже, проблема дослідження змісту поняття «громадська думка» є актуальним завданням сучасної науки. При цьому варто зауважити, що актуальність теми обумовлюється як «лабораторними», суто творчими проблемами вивчення даного феномену, так і «живим» потоком соціально-політичного буття та суспільних відносин. Дослідження змісту поняття «громадська думка» сприятиме розумінню процесів демократизації, що відбуваються в політичній сфері, дасть змогу перевірити виправданість застосування теоретичних концепцій до сучасних суспільно-політичних перетворень в українській державі.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш помітний вплив на визначення обраного автором статті дослідження справили праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, серед наукових доробок українських дослідників доцільно виокремити праці О. Вишняка, В. Городяненка, В. Осовського, А. Ручки, Ю. Сурмі та ін.

Фундаментальні дослідження з означеної проблеми підготували зарубіжні вчені – Фр. Гольцендорф, Б. Грушин, В. Житенев, О. Иванов, Р. Кульчер, С. Квятковський, А-Л. Лоуелл, Ф. Мухаметшинін, Р. Сафаров, Г. Тард, Ф. Тьонніс, В. Хвостов та ін.

Об'єктом дослідження є громадська думка як соціальний феномен, предметом – аналіз сучасних концептуальних підходів до визначення змісту поняття «громадська думка».

З усієї гами аспектів складної і багатогранної проблеми автор статті визначив за мету аналіз, характеристику і узагальнення різноманітних підходів, які існують в соціологічній науці, щодо визначення суті й змісту поняття «громадська думка» як соціального феномену та визначення його ролі у демократизації суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Термін «громадська думка» (англ. public opinion) вперше застосував у другій половині XII ст. англійський державний діяч і письменник лорд Джон Солсбері для характеристики моральної підтримки населенням

країни дій парламенту. Поступово цей термін став загальноприйнятим.

Нині на Заході популярні три найвпливовіші концепції громадської думки. Одна з них – моралізувально-нормативна – запропонована німецьким філософом і соціологом Ю. Габермасом [1].

У своїх працях Ю. Габермас твердить, що його погляди є розвитком тих положень, які були сформульовані ще у XVIII столітті. Вони ґрунтуються на понятті «суспільна гласність», «відкритість», за допомогою яких пропонується подолати ізольованість абсолютної монархії, зробити її ідеологію зрозумілою масам. Дослідник наголошує на тому, що його концепція розрахована на збереження панівного приватновласницького господарського механізму.

Публіка, за Ю. Габермасом, – це не народ, не більшість населення, не «всі»: вона складається з тих, хто може резонувати на зборах, у кафе й за пивом, у салонах і на сторінках газет, а саме: із освічених верств населення, які володіють власністю, які вважають себе носіями істини, і вона повинна бути визнана всіма. Головне завдання їхнього резонансу полягає в тому, щоб «законним шляхом» усунути суперечності в інтересах держави і суспільства.

Ю. Габермас звертає увагу на те, що нині не віднайти політичного обґрунтування громадськості й гласності, які слід залишити в структурі громадської думки. Ось чому поняття «громадська думка» і є таким популярним – у ньому бачать можливість збереження того, що не вдається здійснити політичними засобами [1, с. 67–69].

Із вищевикладеного можна зрозуміти, що поняття «громадська думка» у німецького дослідника має пряме відношення до поняття «право» та «політика». Справді, якщо громадська думка є свідомим міркуванням освіченої публіки, то вона повинна насамперед зміцнювати панування буржуазії, виправдовувати практику застосування права й політики буржуазії. Цей вплив громадської думки обґрунтовується тим, що судді та адміністративні чиновники добираються з «освічених верств». Маючи опертям чинні закони, ці чиновники водночас «освячують» права і політику буржуазії громадською думкою.

Сам Ю. Габермас так охарактеризовану громадську думку називає «ліберально-буржуазною». Її суб'єктом, нагадуємо, є група приватних осіб, які мають можливість відкритого обговорення і об'єднуються в «публіку» завдяки тому, що володіють власністю і освічені. Між публікою й громадською думкою перебувають мораль і право. Вони утверджуються розумом. Це дозволяє апелювати до нього, перетворюючи справжній об'єкт на анонімний. Апеляція згори розцінюється як свобода преси, а знизу – як загальна доступність, що насправді обмежена бар'єрами приватного володіння.

Мораль, яка проголошується в такий спосіб, відрізняється від загальнолюдської моралі. Хто не погоджується з публікою-резонером, того громадська

думка оголошує не просто відступником від норми, але дуже недоброю людиною чи навіть ворогом.

Отже, сутність концепції Ю. Габермаса зрозуміла. Громадська думка німецький соціолог він розглядає як інструмент у руках панівних класів. Власне, він і не приховує цього, коли надає визначення «публіка» буржуазії, за якою зберігає право оцінювати й пояснювати те, що відбувається в суспільстві. За Ю. Габермасом, громадська думка є завжди офіційною, тобто такою, що подається в пресі, решті офіційних джерел інформації [1, с. 70].

Друга концепція громадської думки належить також німецькому соціологу Н. Луману [2]. Відправна точка його висновків – заперечення будь-якого суб'єкта громадської думки. Н. Луман не раз стверджував у своїх працях про те, що громадська доступність і гласність передбачають одразу кілька тем, які можуть бути в центрі уваги процесу комунікації. Але одночасно комунікувати з кількома темами неможливо, треба вибрати якусь одну. Потрібна увага, яка визначала б, здійснювала цей вибір і уможлилювала обговорення теми з незнайомою людиною в пивниці чи на вулиці. Саме ця тема і визначає зміст громадської думки.

Проте німецький вчений визнає, що тільки уваги замало для формування громадської думки. Він долає цю перешкоду твердженням, що теми живуть у суспільстві своїм життям, їхнє поширення підпорядковане власним, особливим закономірностям. Відтак громадська думка, за Н. Луманом, прив'язується не до окремих індивідів, не до заможних верств, як у Ю. Габермаса, а до тем.

На думку Н. Лумана, такий підхід має низку переваг. Насамперед він дозволяє говорити про всіх людей однаково, ніби між ними немає певної різниці, тобто громадська думка охоплює всіх, і перед нею всі рівні. Відтак дослідник демократично пов'язує розходження в громадській думці з розходженням між темами. Одна річ, зазначає Н. Луман, міркувати про інфляцію загалом, інша – про інфляцію, яка шкодить пенсіонерам. Погляди можуть бути протилежними, проте громадська думка впорядковує їх, але не оцінює, що і є виявом ліберальності.

Чи має громадська думка юридичну вагу, залежить від прийняття рішення, що ґрунтується на увазі індивіда до теми. Коли щось не привертає уваги людей, то й громадської думки на відповідну тему не слід побоюватися. А коли з'являється посилена увага до чогось, то це означає неузгодженість системи права. Середній рівень уваги – ось що є найважливішим для дослідника.

Коли тема й думка про неї не збігаються, тоді, за Н. Луманом, виникає так зване маніпулявальне моралізування. Наприклад, теми «розрядка» і «заборона на професію» не знайшли однозначного вияву і не всіма сприймаються однозначно. Прихильники однієї думки різняться від

прихильників іншої. Між ними виникає конфлікт і може відбуватися боротьба, внаслідок чого висловлені думки одних породжуватимуть неприхильну реакцію з боку інших, які будуть тиснути на своїх супротивників. Тому не існує ніякої нейтральної думки, вона, так чи інакше, пов'язана з оцінками. Думки мають безпосередній стосунок до права, а отже, і до поведінки людей. Думки, які тримаються протягом тривалого часу, породжують відповідно підлаштовані довготривалі форми поведінки людей, освячені правом.

Отже, у концепції Н. Лумана наголошується на змістові громадської думки – цим вона і відрізняється від концепції Ю. Габермаса та інших дослідників. Проте «тема» Н. Лумана відривається від суб'єкта, її творця, внаслідок чого його концепція абстрактна. Громадську думку він пояснює індивідуалістично – через увагу, тим самим принижуючи її соціальну сутність.

Оригінальна концепція громадської думки сформульована німецьким соціологом і політологом, доктором філософії Е. Ноель-Нойман [3]. Дана концепція являє собою статистично-психологічний напрям у дослідженні громадської думки, який спирається на демоскопію. Зауважимо, що демоскопія передбачає наявність кількісних даних, між якими існує різниця. Зокрема, стверджується різниця між громадською і буденною, здоровою та нездоровою думкою. Також в демоскопії не розрізняються думка маси та публіки, інших спільнот, оскільки вона оперує кількісними величинами.

Критики демоскопії досить часто дорікали Е. Ноель-Нойман у тому, що вона не враховує якості думки. Відповідаючи, дослідниця заявила, що для неї всі люди є рівними, що демоскопія ґрунтується на визнанні рівності всіх громадян. У своїх працях демоскопі ніби роблять зріз певної множини думок. Проте і це положення підлягає критиці, тому що за такого підходу неможливо спрогнозувати розвиток або формування громадської думки. На це звинувачення Е. Ноель-Нойман відповіла своєю теорією «спіралі мовчання»: якщо індивід усвідомлює, що його погляди збігаються з поглядами більшості, то він висловлює їх значно охочіше. І навпаки, якщо він має протилежне відчуття, то прагне зберігати мовчання щодо своїх поглядів, ухиляючись від опитувань, або видає неправдиву інформацію. Дослідниця підкреслює, що «мовчання» обов'язково потрібно теж брати до уваги як форму артикуляції громадської думки, яка іноді може ставати вирішальною.

У сучасній вітчизняній соціології громадська думка розуміється насамперед як специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя [4, с. 293].

Характеризуючи громадську думку як соціальний феномен, можна виокремити наступні її особливості.

По-перше, як зазначає В. Г. Городяненко, вона є не арифметичною сумою думок окремих індивідів щодо певного питання, а є інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції [4, с. 294]. До речі, саме на такому розумінні досліджуваного феномену наголошує й В. Осовський, який зауважує, що громадська думка – це складне надіндивідуальне утворення, а не сума думок («мнених») окремих осіб, опитати яку неможливо, бо вона не відповідає [5, с. 29].

По-друге, громадська думка формується внаслідок висловлювання групи людей, яка є не механічним утворенням, а характеризується певною спільністю інтересів, цілісністю.

По-третє, вона постає лише щодо актуальних для соціальної спільноти чи суспільства проблем, ситуацій; її характеризують інтенсивність поширення, стабільність, вагомість, компетентність, соціальна спрямованість.

По-четверте, громадська думка може виражатися як у вербальних судженнях, так і в реальній поведінці.

І, останнє: вона часто є конфліктною.

Громадська думка як соціальний феномен характеризується також й тим, що постає у двох вимірах. Насамперед, як оцінне судження, адже громадська думка завжди містить оцінку громадськості конкретних проблем, явищ, процесів суспільного життя, ставлення до конкретних об'єктів дійсності. Тому вона є сукупним оцінним судженням певної групи людей щодо подій, явищ соціальної дійсності.

З другого боку, як важлива соціальна інституція – у демократичному суспільстві вона є одним з елементів прийняття рішень на всіх рівнях управління (державному, регіональному, муніципальному тощо). Як і всі соціальні інституції, громадська думка перетворює неупорядковані, випадкові, стихійні соціальні взаємодії між населенням та політичними, управлінськими структурами на впорядковані, тривалі, контрольовані, тобто окультурює цю взаємодію, оснащує її механізмами та усталеними правилами.

На думку сучасного українського соціолога В. Осовського, зміст громадської думки як соціальної інституції постає як сукупне ставлення, виражене у формі оцінного судження між суб'єктами громадської думки (громадськості) та суб'єктами влади з приводу оцінки, змісту, способу розв'язання певної політичної, економічної, екологічної, соціальної проблем [5, с. 46].

На різних етапах розвитку суспільства, у різних типах суспільств за різних політичних режимів (тоталітарних, ліберальних, демократичних) вияв громадської думки як соціальної інституції має свої особливості. Так, за тоталітарних режимів вона є безсилою, за ліберальних – береться до уваги за можливістю і тільки за демократичного правління стає дійовою силою, впливаючи на всі процеси суспільного життя.

Взагалі, для того, щоб оцінити роль громадської думки як соціальної інституції та її взаємодію з різними видами влади, російський вчений О. Иванов пропонує уявити крайні, або протилежні типи такої взаємодії. Дослідник виокремлює зокрема два типи зазначених відносин: патерналістський і заснований на принципах соціального партнерства [6, с. 38].

Перший тип взаємовідносин притаманний тоталітарним і авторитарним режимам. При патерналізмі суб'єкт влади ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «по-батьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, у свою чергу, зобов'язані відповідати йому «синівською» відданістю і слухняністю [7, с. 250]. Тут органи влади підкоряють собі майже цілком громадську думку. Оскільки найважливішою рисою доктрини патерналізму є декларування спільних наріжних інтересів правлячих і підлеглих, то існує лише одна загальнонародна громадська думка, яка цілком збігається за змістом з офіційною державною політикою та ідеологією. Ніякої іншої думки немає і не може бути. Якщо ж вона з'являється з якихось причин серед певних верств населення, то її або пригноблюють, або підкоряють офіційній, загальноприйнятій думці. Нормою практичної взаємодії владних структур і громадської думки є її ігнорування владою при прийнятті управлінських рішень або, в кращому разі, – імітація врахування і використання громадської думки. Подібний стиль сприйняття громадської думки авторитарними і тоталітарними режимами призводить до того, що сама громадська думка стає одногосою та унітарною.

Інший тип взаємовідносин характерний для суспільних систем, що побудовані на принципах демократії. Тут владні структури і органи державного управління проголошують ідеологію соціального партнерства, за якою громадська думка має можливість виражати себе у різних формах. Більше того, демократичні режими створюють систему політичних, економічних, правових та інших гарантій вільного і реального

функціонування громадської думки. Сама громадська думка в таких умовах стає плюралістичною: не тільки суспільство загалом, а й усі групи, верстви, спільноти отримують право вільно висловлювати своє ставлення до подій, що відбуваються у світі, власній країні, її окремих регіонах. Система соціального партнерства між владою і громадською думкою за сучасних умов має такі риси: вона дає можливість вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки.

По-перше, громадська думка – це та реальність, поза якою немає ні існування, ні розвитку суспільства, що складається зі спільноти, громадських організацій, поза якою не може здійснюватися процес соціалізації особистості.

По-друге, громадська думка не є сумою індивідуальних думок, а виступає надіндивідуальним інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції.

По-третє, на сучасному етапі демократизації суспільних відносин роль громадської думки як соціального феномену полягає у можливості вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Юрген Габермас / Пер. з нім. А. Онишко; під ред. М. Прихода. – Л.: Літорис, 2000. – 317 с.
2. Луман Н. Что такое коммуникация? [Электронный ресурс] / Н. Луман // Социологический журнал. – 1995. – № 3. – Режим доступа: <http://sj.obliq.ru/article/175>.
3. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман / Пер. с нем / Общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
4. Городяненко В. Г. Социология. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Городяненко. – Київ.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.
5. Осовський В. Л. Громадська думка: спроби соціологічної інтерпретації / В. Л. Осовський. – К.: Інститут соціології НАНУ, 1999. – 299 с.
6. Иванов О. И. Общественное мнение и власть / Иванов О. И. // Социально-политический журнал – 1993. – № 7. – С. 37–41.
7. Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 1997. – 345 с.

Рецензенти: Багмет М. О., д. іст. н., професор;
Гавеля В. Л., д. філос. н., професор.